

ՊՐՈՖ.-ԴՈԿՏ. Ա. Գ. ԱՔՐԱՀԱՄՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԻՄԱՍՏԱՍԵՐԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ*

այ ժողովրդի գիտական-ստեղծագործական միտքը հին և միջին դարերում ունեցել է շորս ականավոր ներկայացուցիչներ՝ շորս խոշոր սյուներ, որոնց վրա բարձրացել է անցյալի գիտական մեր ողջ մատենագրությունը—մենք նկատի ունենք Անանիա Շիրակացուն, Գրիգոր Մագիստրոսին, Հովհաննես Իմաստասերին և Հովհաննես Նրզնկացուն։

Այդ խոշոր գիտնականներից մեկի՝ Անանիա Շիրակացու մասին մենք խոսել ենք մեր նախորդ դասախոսություններից մեկում։ Նրկրորդ խոշոր գիտնականը, որի ստեղծագործության հետ ցանկանում ենք ձեռք ծանոթացնել, այդ Հովհաննես Իմաստասերն է—12-րդ դարի հայ ականավոր գիտնականներից մեկը, որը մեր մատենագրության մեջ հայտնի է նաև «Սոփեստես», «Պոետիկոս» և «Սարկավագ» մականուններով։

Հանձին Հովհաննես Իմաստասերի մենք ունեցել ենք, իրոք, խոշոր մի գիտնական, մի հանճարեղ հեղինակություն։ Նրա ժամանակակիցներից մեկը՝ Կիրակոս Գանձակեցին, որ մոտից ծանոթ է նրա գիտական ստեղծագործությունների հետ, հետևյալ ձևով է բնութագրել նրան. «...Մեծիմաստն գիտութեամբ բան զլոյս և հանճարեղն ամենայնի՝ մտահարունտն Յովհաննէս», ժամանակակից մեր գիտնականները Հովհաննեսին համարում են «խուզախնդիր և որոնող» հեղինակ, որը բարձր է կանգնած իր ժամանակակիցներից։ Ոմանք նույնիսկ նրա անվան հետ են վապուժ Հայկական վերածննդի առաջին շրջանը։ Այս մասին խոսք կլինի մեր մի այլ դասախոսության մեջ։

Հովհաննես Իմաստասերի գրական ժառանգության ուսումնասիրությունը մեծ պատմություն ունի։ Հ. Դ. Ալիշանն առաջինն է, որ հրատարակել է նրա բանաստեղծություններից մեկը՝ «Սարկակ»ը, «Բազմավէպ» ամսագրում, 1847 թվին։ Այնուհետև Հ. Ալիշանը մեր հեղինակին անդրադարձել է իր «Յուշիկի Հայրենեաց Հայոց» աշխատության երկրորդ հատորում՝ «Յովհաննէս Սոփեստէս» խորագրի տակ, Հ. Դ. Ալիշանն աշխատել է ցույց տալ, որ հանձին Հովհաննես Իմաստասերի մենք ունենք «Բնատուր մեծ հանճար՝ կրթությանը և երկար ուսմամբ կրկնակի մեծացած և զորացած, բարակամիտ ըմբռնումն և վարպետ բացատրություն, լեզու արվեստավոր՝ բայց հստակ և հայկաբան, արտաքին և աստվածային գիտությանց հմտություն, քաջախոհ դատողություն, վսեմ և անխռով ոգի՝ ան-

* Պրոֆ.-դոկտ. Ա. Գ. Աքրահամյանի այս դասախոսությունը նրա Անթիլիասի Կաթողիկոսարանի Կուլակենկյան սրահում տված հայագիտական դասախոսությունների շարքից 7-րդն է, կարդացված 1955 թվականի փետրվարի 10-ին։

խոնջ, հետաքնին և սիրող ստուգություն, պատկառելի ծանրության հետ զվարճախառն ընտանություն:

Ալիշանից հետո, Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությամբ հանգամանորեն, ձեռագրական տվյալների հիման վրա, զբաղվել է Հ. Ոսկյանը, և իր ուսումնասիրության արդյունքները, երկու ընդարձակ հոդվածներով՝ «Հովհաննես Սարկավագի կյանք» և «Հովհաննես Սարկավագի գրությունները», հրատարակել «Հանդէս ամսօրեայի» մեջ 1925 թվականին:

Հովհաննես Իմաստասերով լուրջ զբաղվել են նաև՝ պրոֆ. Մ. Աբեղյանը, Հ. Գ. Զարբհանյանը, դոկտ. Ե. Տեր-Մինասյանը, պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-բեկը և ուրիշները:

Ավելի մոտ ժամանակներում Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությամբ զբաղվել ենք նաև մենք:— Երազմանքու մատենագրության ուսումնասիրությունն ավարտելուց հետո, մեր ուսումնասիրության հիմնական թեման, կարելի է ասել, հանդիսացել է Հովհաննես Իմաստասերի գիտական մատենագրությունը: Մեր կատարած ուսումնասիրության մի մասը մենք հրատարակել ենք Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագրում, իսկ ամբողջական ձևով, նորահայտ բոլոր տեքստերի հետ միասին, նախատեսված է այս տարի հրատարակել Երևանի Պետական համալսարանի կողմից:

Անցնելով բուն նյութին, մենք պետք է ասենք, որ մի դասախոսությամբ զբաղար է սպառել Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրության թեման— Հովհաննեսը մեր քաղաքում ավաստակ այն հեղինակներից մեկն է, որի համար ոչ թե մեկ դասախոսություն է պետք, այլ դասախոսությունների մի ամբողջ շարք, ուստի և չցրվելու համար, որոշել ենք ձեռք ծանոթացնել մեր հեղինակի կարևոր աշխատությունների հետ, ինչպես և ցույց տալ՝ թե ի՞նչ է կատարված եղել մեզանից առաջ և ի՞նչ ենք արել մենք Հայաստանի Պետական, մատենագրության ձեռագրերի ուսումնասիրության հիման վրա. ո՞րն է եղել մեր համեստ մոծոման այդ գործում:

Սկսենք Հովհաննես Իմաստասերի կենսագրությունից:

Հովհաննես Իմաստասերի կենսագրությամբ զբաղվող բոլոր բանասերները՝ և՛ Հ. Ալիշանը, և՛ Հ. Ոսկյանը, և՛ նաև պրոֆ. Աբեղյանը, գանգատվել են, որ այս խոշոր գիտնականի կենսագրության մասին կցկտուր տեղեկություններ են պահվել. նրան ժամանակակից կամ մոտիկ ժամանակակից հեղինակները՝ Սամվել քահանա Անեցին (Հովհաննեսի աշակերտը), Մխիթար Այրիվանեցին, Վարդան Արևելցին, Կիրակոս Գանձակեցին և մյուսները, կցկտուր տեղեկություններ են հաղորդում մեզ և նրանց հիման վրա զբաղար է ամբողջական պատկեր կազմել մեծ գիտնականի վաստակների մասին:

Մեր հայագետներից Հ. Ղ. Ալիշանն առաջինն է եղել, որ ենթադրություն է արել, թե Հովհաննես Իմաստասերը պիտի որ ունեցած լինի իր կենսագրությունը. Հովհաննեսին ժամանակակից և նրանից հետո աչքի ընկնող հայ գրեթե բոլոր մատենագիրները ունեցել են իրենց կենսագրականները— ուստի չէր կարող պատահել, որ Հովհաննես Իմաստասերը՝ այդ խոշոր գիտնականը ունեցած չլիներ նման կենսագրական: Եվ նա համոզմունք է հայտնել, որ մեր հեղինակի աշխատավայրերում՝ Հաղբատ և Սանահին վանքերում գրված ձեռագրերում, պիտի՝ որ երբեք գտնվի Հովհաննեսի կենսագրությունը:

Հ. Ալիշանի կռահումը վերջերս իրականություն դարձավ. Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանի ձեռագրերից մեկում, իրոք, գտնվեց մեր խոշոր գիտնականի կենսագրությունը, սակայն գտնվեց ո՛չ թե Հաղբատ-Սանահինում գրված մի ձեռագրում, ինչպես ենթադրել էր Հ. Ալիշանը, այլ Սիսիանի շրջանի պատմական Անգեղակոթ գյուղում 1378 թվականին գրված մի ձեռագրում: Ձեռագրի ընթերցանակող գրիչն է Մատթեոս երեցը: Կենսագրության կազմողը թեպետ չի թողել իր նունը, սակայն դատելով նրա մի քանի ակնարկներից՝ որ նա կենսագրությունը կազմել է որպես «ավանատես» և «ականջալուր» հեղինակ, որ նա տեսել և խոսել է Հովհաննեսին ծանոթ մարդկանց հետ և այլն, պետք է ենթադրել, որ նա հանդիսացել է Հովհաննեսին ժամանակակից անձնավորություն:

Հովհաննես Իմաստասերի կենսագրականը վերնագրված է՝ «Հանդէս բանից վասն երանեալ առն Աստուծոյ Սարկապգին կենաց, և մահուն և ալոց հուպ յայն ժամանակ»:

Այս կենսագրականը, որ բացառիկ պատմական արժեք ունի, հրատարակել է վերջերս Գարեգին Կաթողիկոսի «Հիշատակաբաններ»-ի մեջ պ. Ս. Սիմոնյանը՝ սասունցի այդ շնորհալի և մեղմաջան հայագետը:

Այդ կենսագրությունը բավականաչափ նորություններ բերեց մեզ: Նա, ամենից առաջ, օգնեց մեզ պարզելու՝ թե ո՞րտեղից է Հովհաննես Իմաստասերը: Մինչև այժմ ենթադրում էինք, որ նա Փառխոսից է (Փառխոսը գտնվել է Գանձակի շրջանում): Կենսագրությունից պարզվեց, որ Հովհաննես Իմաստասերը ո՛չ թե Փառխոսից է, այլ անեցի, Անի քաղաքից, ուր և նա ծնվել է, սնվել և մեծացել: Ինչպես երևում է, Փառխոսը եղել է նրա մոր ծննդավայրը, իսկ մեր մատենագրերը, թյուրիմացաբար, այն շփոթել են Հովհաննեսի ծննդավայրի հետ: Կենսագիրը պարզորոշ ձևով Անին համարում է «քաղաք լար», «տեղի սննդեան»:

Նորահայտ այս կենսագրականից երևում է, որ Հովհաննեսը իր երիտասարդ հասակից աչքի է ընկել բացառիկ ընդունակություններով և աշխատասիրությամբ: Կենսագիրը բերում է Հաղբատի այրի հետ կապված նշանավոր ալմ միջադեպը, որը հիշատակված է նաև Կիրակոս Գանձակեցու մոտ— Հովհաննեսն իր ընկերների հետ մտնում է վանքի այրը՝ ձեռագրեր ուսումնասիրելու համար: աշխատանքը վերջացնելուց հետո, երբ դուրս են գալիս այրից, պարզվում է, որ Հովհաննեսը կորել է: Սկսում են փնտրել նրան, բայց չեն գտնում: Օրեր հետո, երբ բաց են անում այրի դուռը և ներս մտնում, Հովհաննեսին տեսնում են ձեռագրերի վրա հանգիստ աշխատելիս: Երբ նրան հարցնում են, թե ի՞նչ է կերել և խմել այդ օրերին, նա ցույց է տալիս իր կարդացած ձեռագրերը և պատասխանում. «Այդ է իմ կերակուր և ըմպելի, զոր կերայ և արբի զաւուրս զայստոսիկ»: Կենսագիրն այս մանրամասն պարզ է բարոյախոսական նպատակով:

Նշված կենսագրականի պարունակած պատմական տեղեկություններից բացառիկ

արժեք ունեն նրանք, որոնք վերաբերում են Հովհաննեսի Անիում հիմնած դպրոցին: Մինչև վերջերս մեզ համար անլուծելի առեղծված էր մնում այն հարցը, թե ինչպե՞ս է որ Անին հազար ու մի եկեղեցի է տվել, բայց ոչ մի դպրոց: Լեոն մի տեղ իրավացի դիտել է տվել մեզ այդ Այդ առեղծվածը ավելի խճճվեց ակադ. Մառի Անիում կատարած պեղումներից հետո, երբ հայտնաբերվեցին հրաշալի հուշարձաններ, մշակույթի աննման նմուշներ: Անհասկանալի էր մնում՝ թե ինչպե՞ս է, որ Անին այնպես հրաշալիքներ է տվել, բայց ոչ մի դպրոց: Նյութական կուլտուրայի տվյալները և մատենագրական տեղեկությունները հակասում էին իրար: Հովհաննես Իմաստասերի կենսագրությունից պարզվեց, որ Անին ունեցել է ո՛չ միայն դպրոց, այլև բարձրագույն ուսումնարան, համալսարան, և նրա ղեկավարն է հանդիսացել մեր մեծ գիտնականը՝ Հովհաննես Իմաստասերը: Ըստ կենսագրի վկայության, Հովհաննեսի հիմնած այդ բարձրագույն դպրոցը մեծ համարում ուներ իր ժամանակին: Հայաստանի բոլոր շրջաններից ուսանողները գալիս էին սովորելու Հովհաննեսի մոտ և, կենսագրի խոսքերով ասած, լեցնում իրենց «մտքի քաակները» և վերադառնում էին իրենց բնակավայրերը՝ որպես գիտություն քարոզիչներ:

Հովհաննեսի հիմնած բարձրագույն դպրոցում դասավանդվել են իր ժամանակի գիտական ամենակարևոր առարկաները՝ Փիլոսոփիայի երկրաչափությունը, Արիստոտելի փիլիսոփայությունը, բարձրագույն տոմար, տիեզերագիտություն, աստղաբաշխություն և գիտական այլ առարկաներ:

Այսպիսով, նոր տվյալները եկան լրացնելու, բացատրելու պեղումների տվյալները, առանց որի, իրոք, չէին կարող առեղծվածներ շառաջանալ:

Հովհաննես Իմաստասերի այս կենսագրությունից վերջնականապես ճշտվեց նաև նրա մահվան թվականը. պարզվեց, որ նա իրոք մահացել է 1129 թվին, մի թվական, որի շուրջը երկար վեճեր են եղել: Այս կենսագրականից պարզվեցին Հովհաննեսի անձնավորության հետ կապված այլ հարցեր ևս: Այսպես, վիճում էին այն մասին, թե ովքեր

են հղել նրա ծնողները. պարզվեց, որ Հովհաննեսի հայրը հղել է քահանա: Վիճում էին Սարկավագ մականվան մասին. պարզվեց, որ Հովհաննեսը փոքր հասակից եկեղեցի է մտել, սարկավագ ձեռնադրվել, որը և մականուն է դարձել և այլն:

Նորահայտ այս կենսագրականի մասին բանասիրական ասելիքներ շատ ունենք, սակայն ժամանակ չլինելու պատճառով, հարկադրված ենք անցնել մյուս հարցերին:

Պատմիչների տեղեկություններից հայտնի է, որ Հովհաննես Իմաստասերը ունեցել է պատմական աշխատություններ ևս: Գիտենք, որ Սամվել Անեցին, նրա աշակերտը, աչքով տեսել է իր ուսուցչի պատմական աշխատություններից մեկը և նրանից քաղվածքներ արել իր ժամանակագրության մեջ: Հովհաննեսի այդ աշխատությունը, ուր շարադրված են հղել սելջուկյան առաջին նվաճումները Տուղրիլ բեկի գլխավորությամբ, դժբախտաբար, կորած մի հատվածի հիման վրա հայադեպոսներից Հ. Ալիշանը, Հ. Ոսկյանը և պրոֆ. Աբեղյանը իրավացի գտել են, որ Հովհաննեսի այդ կորած աշխատությունը մեծ արժեք ունեցող պատմական երկ է հանդիսացել: Դժբախտաբար, մեր ձեռագրական պրպտումները ապարդյուն անցան—կարելիոր ոչինչ չկարողացանք գտնել: Այնուամենայնիվ, մենք դեռ մեր հույսերը բոլորովին չենք կտրել, և ամեն անգամ, երբ նոր ձեռագիր ենք տեսնում, դողացող ձեռքերով թերթում ենք մեծ հույսով, և սպասում, որ ահա մի խոնացած ձեռագրի էջերում պիտի՝ որ գտնվեն մատենագրական մեր կորուստները, այդ թվում և Հովհաննեսի պատմական աշխատությունները:

Ուսումնասիրության ընթացքում մեր ցավը, պետք է հայտնի, կրկնապատկվեց, որովհետև պարզվեց, որ Հովհաննես Իմաստասերը ունեցել է ո՛չ թե մի պատմություն, այլ՝ երկու—մեկը բովանդակել է սելջուկյան արշավանքները դեպի Արևմուտք և Հայաստան, իսկ մյուսը՝ Մելիք շահի պատմությունը: Այնպես որ՝ մեր կորուստը ո՛չ թե մեկն է, այլ երկուսը: Սամվել Անեցին իր

ժամանակագրությունը կազմելիս ձեռքի տակ ունեցել է Հովհաննեսի պատմական աշխատությունը և օգտվել նրանից, իսկ երկրորդը՝ Մելիք շահի պատմությունը ձեռքի տակ չի ունեցել:

Հովհաննես Իմաստասերի կորած պատմությունից մի հատված հայտնաբերվել է Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանի Հաղբատ-Սանահնի «Քյոթուկ» կոչվող ձեռագրում: Այդ ձեռագիրը «Քյոթուկ» է կոչվում այն պատճառով, որ հանդիսացել է վանքի մայր մատյանը. սովորություն է հղել այդ ձեռագրում գրանցել գնված կամ նվեր ստացված վանքի կալվածական ձեռքբերումները: Ահա այդ ձեռագրի ներածական մասում շարադրված է Հաղբատի պատմությունը, որի հեղինակը որպես պատմական սկզբնաղբյուր մատնացույց է արել Հովհաննես Իմաստասերի պատմությունը և բերել նրանից մի հատված: Այդ հատվածում տեղեկություն կա այն մասին, թե ինչպես Դավիթ Կյուրապաղատը Հաղբատի վանքում գտնված ժամանակ սելջուկները շրջապատել են վանքը, իսկ վանքի վանահայրը փախցրել է Դավթին: Դեպքը տեղի է ունեցել 1110 թվականի օգոստոսի 13-ին:

Եթե չհաշվենք այս փոքրիկ հատվածը, կրկնում ենք, Հովհաննես Իմաստասերի պատմական աշխատությունների որոնումների տղղությամբ մեր և մեր կոլեգաների կատարած պրպտումները անցել են ապարդյուն:

Վենետիկի Մխիթարյանների մատենադարանում գտնվում է մի ձեռագիր, որի վրա կասկածներ ունենք՝ որ նա կարող է Հովհաննեսի պատմական երկերից մեկը պարունակել, բայց ձեռագիրն անձամբ չենք տեսել և կռահում ենք Հ. Բ. Սարգսյանի կադմած ցուցակի հիման վրա, որը կարող է և ճիշտ չլինել:

Հովհաննես Իմաստասերը գրել է նաև մի եկեղեցական պատմություն, որի մի հատվածը պահել է մեր Մատենադարանի ձեռագրերից մեկը: Այդ տեքստը, ինչպես պարզվեց, առանձին արժեք չունի և տառացի արտագրություն է Եվսեբիոս Կեսարացու եկեղեցական պատմությունից:

Հովհաննես Իմաստասերի աշխատություններից ամենից արժեքավորը, մեր կարծիքով, հանդիսանում է նրա մաթեմատիկական աշխատությունը, որը կրում է «Յաղագս անկիւնատը քուտց» վերնագիրը: Այս աշխատությունը թեպետ մեկնից առաջ հիշված է Հ. Ալիշանի, Հ. Ոսկյանի և այլ ուսումնասիրողների մոտ, բայց հիշված է սխալ պիտակի տակ: Վերև հիշված ուսումնասիրողները, ինչպես երևում է, ծանոթ չլինելով Հովհաննեսի այս աշխատության բովանդակության հետ, այդ տեքստը համարել են առմարական տեքստ: Սխալվել է նաև հանդուցյալ Բարդեն կաթողիկոս Կյուպեռյանը, որն իր «Հայու հնագույն դասագիրք» վերնագրով հոգավածում, որ, տպագրվել է Ա. Չոպանյանի «Անահիտ» մեջ, այն կարծիքն է հայտնել, որ իբր այդ տեքստը քերականություն է: Իրականության մեջ, այդ տեքստը ո՛չ տոմար է և ո՛չ քերականություն, այլ մաթեմատիկական շատ լուրջ մի աշխատություն:

Հովհաննեսի «Յաղագս անկիւնատը քուտց» այս աշխատությունը մեզ է հասել մոտ քսան ձեռագրերով, որոնք ցրված են մի շարք մատենադարաններում: Մեզ հասած և հայտնի ընդօրինակություններից լավագույնները հանդիսանում են Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 1770 և 2595 ձեռագրերը և երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց Մատենադարանի № 157 ընդօրինակությունը. այս ձեռագրերի տեքստերը և՛ հին են և՛ ամբողջական:

Հովհաննես Իմաստասերի այս աշխատությանը, որպես մաթեմատիկական գործ, առաջին անգամ անդրադարձել ենք մեր «Յոթերորդ դարի հայ գիտնական Անանիա Շիրակացու քվաբանական դասագիրք» խորագրով աշխատության մեջ 1939 թվին: Երկու

տարի հետո, նրա վրա կանգ է առել դոց. Տ. Գ. Թումանյանը «Ա. Շիրակացու անկյունատը քվերի աղյուսակի մասին» խորագրով հոգավածում, որ, տպագրվել է Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանի «Գիտական նյութերի ժողովածու»ի № 1-ում: Վերջերս այս տեքստի մաթեմատիկական արժեքը վեր հանելու տեսանկյունով հանգամանորեն զբաղվել է դոց. Գ. Պետրոսյանը. նրա ուսումնասիրությունը հրատարակվել է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագրի» մեջ:

Հովհաննես Իմաստասերի «Յաղագս անկիւնատը քուտց» աշխատությունը սկզբից ունի փոքրիկ ներածական, որից երևում է, որ նա դասագիրք է հանդիսացել: Հովհաննեսն իր ներածականում հայտնում է, որ գրում է աշակերտների համար և ցանկանում է, որ աշակերտները ջանասիրությամբ սովորեն և խորաբան մաթեմատիկայի մեջ:

Այնուհետև, Հովհաննես Իմաստասերը իր այդ ներածականում հայտնում է, որ իր աղյուսակները երեք շարք ունեն՝ առաջին շարքում տեղադրված են «արմատ» և «բողբոջ» կոչվող թվերը, իսկ մյուս երկուսում շարադրված են արտադրյալները առանձին՝ առանձին: Նա հայտնում է, որ իր կազմած թվերի շարքը հասցված է մինչև 20-րդ աղյուսակը, որից հետո ցանկացողը կարող է իր ուղածի շարի նույն սկզբունքով շարունակել: Ներածականին հաջորդում է բացատրական մի տեքստ անկյունավոր թվերը կազմելու սկզբունքի մասին:

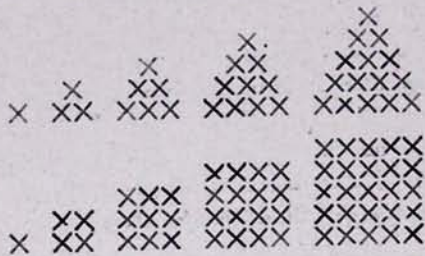
Այնուհետև բացատրական այդ տեքստին հաջորդում են արմատի և բողբոջների հանկյունու աղյուսակները, որոնք ձեռագրերում ընդօրինակված են երկու տարբեր խմբագրությամբ՝ մեկում շարադրված են լայնքով, իսկ մյուսում՝ երկարությամբ:

Հովհաննեսի «անկյունատը քվեր» կազմված են հետևյալ սկզբունքով.

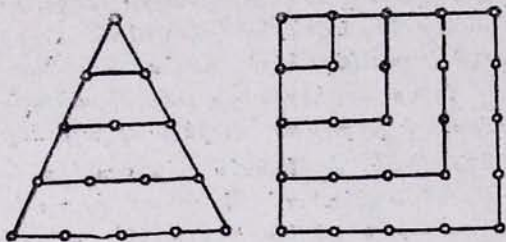
Ուսան- կյունի	Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Զ	Է	Ը	Թ	Ժ	ՃԱ	ՃԲ
	Ա	Գ	Զ	Ժ	ԺԵ	ԻԱ	ԻԸ	ԼԶ	ԽԵ	ԾԵ	ԿԶ	ՀԸ
Քառան- կյունի	Ա	Գ	Ե	Թ	ՃԱ	ՃԳ	ՃԵ	ՃԷ	ՃԹ	ԻԱ	ԻԳ	
	Ա	Դ	Թ	ՃԶ	ԻԵ	ԼԶ	ԻԹ	ԿԴ	ՁԱ	Ճ	ՃԻԱ	ՃԻԳ

Նոանկյունին այս սկզբունքով շարունակվում է մինչև 14-րդ անկյունը:

Հովհաննես Իմաստասերի անկյունավոր թվերը կարելի է հետևյալ երկրաչափական և բառանկյունի ձևով արտահայտել.

Երկրաչափական գծագրությամբ, այդ թվերը կարելի է արտահայտել և այս ձևով.

Նոանկյուն թվերի աղյուսակներին հաջորդում են եռանկյան արժատների և բողբոջի աղյուսակները՝ շարադրված առանձին-առանձին:

Հարց է առաջանում՝ Հովհաննես Իմաստասերը ի՞նքն է հորինել «Յաղագս անկիւնաւոր թուոց» աշխատությունը, թե՞ օգտվել է ուրիշից: Մեր կարծիքով, Հովհաննեսը թվաբանական և երկրաչափական նոր սխտեմ չի ստեղծել, այլ օգտվել է հույն հեղինակներից: Դոց. Թումանյանի կարծիքով, Հովհաննես Իմաստասերի սկզբնաղբյուրն է հանդիսացել հույն մաթեմատիկոս Նիկոմախը: Դոց. Գ. Պետրոսյանը պարզել է, որ Հովհաննես Իմաստասերը, բացի Նիկոմախից, օգտվել է նաև Փիլոնից՝ նրա «Յաղագս տասն բանիցն» աշխատությունից:

Հովհաննեսի «Յաղագս անկիւնաւոր թուոց»-ի ձևագրերի ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ հեղինակի տվյալ աշխատության վրա հետազայում, ընթերցանողների կողմից, կատարվել են որոշ լրացումներ, որոնք նույնպես արժեքավոր են մաթեմատիկայի պատմության համար:

Հովհաննեսի «Յաղագս անկիւնաւոր թուոց» աշխատությունը մեզ համար արժեքավոր երկ է, ամենից սուղ, այն տեսակետից, որ նա ցույց է տալիս, թե գիտական գրականությունը, մասնավորապես մաթեմատիկան, զարգացման ի՞նչ աստիճանի վրա է գտնվել Հայաստանում միջին դարերում: Պարզվում է, որ հունարենից հայերեն են թարգմանված եղել Պյութագորասի, Փիլոնի, Նիկոմախի, Էվկլիդեսի և այլ հեղինակների մաթեմատիկական աշխատությունները, ինչպես և տեղում գրվել են մաթեմատիկական ինքնատիպ տեքստեր:

Հովհաննես Իմաստասերի «Յաղագս անկիւնաւոր թուոց» աշխատությունը արժեքավոր է նաև անցյալում մեզ մոտ գոյություն ունեցող հաշվարկումների սխտեմը, գործածվող տերմինները և թվաբանական նշանները պատկերացնելու տեսակետից:

Ուսումնասիրությունները պարզել են, որ Հովհաննես Իմաստասերը հանդիսացել է նաև խոշոր փրկիսոփա: Պատահական չէ, որ նրա մի շարք աշխատությունների խորագրերում նա հիշված է «սոփեստես», այսինքն՝ փրկիսոփա մականունով: Ընդհանրապես, հին և միջին դարերում, փրկիսոփա իմաստարար արտահայտող երեք տերմին է գործածվել հայ մատենագրության յեջ՝ «փրկիսոփա», «իմաստասեր» և «սոփեստես»:

Հովհաննեսի փրկիսոփա հանդիսանալու մասին ժամանակին մատնացույց է արել Հ. Ալիշանը՝ Իտալիայի Պավի համալսարանում գտնվող փրկիսոփայական բովանդակություն ունեցող 13-րդ դարի մի ձեռագրի հիման վրա, որը խմբագրված է Հովհաննես Իմաստասերի կողմից: Հովհաննեսը խմբագրել է Արիստոտելի, Պորփյուրի, Դավիթ Անհաղթի և մի քանի այլ հին հեղինակների փրկիսոփայական աշխատությունները: Հովհաննեսի նորահայտ կենսագրականից երևում է, որ նրա դպրոցում դասախոսվել են «արտաքին» գիտություններ, որոնց մեջ և փրկիսոփայությունը:

Հովհաննես Իմաստասերի նորահայտ աշխատություններից փրկիսոփայական բովանդակություն ունի նրա «Յաղագս խրատու

սեղ ինչ բնախառնությամբ» աշխատություններ: Այս աշխատության մեջ նա ընդարձակ տեղ է տվել գոյի բնորոշմանը—որն է որին հաջորդել—Աստված նյութին, թե՛ նյութը Աստծուն: Հովհաննեսը առաջնականը տալիս է Աստծուն. նա որոշակի հարում է իդեալիստական տեսակետին: Այդ կապակցությամբ նա առանց անունները տալու քննադատում է մատերիալիստական ա՛յն փիլիսոփաներին, որոնք գտնում են, թե նյութը անեղ է և հավիտենական: Հովհաննեսի համոզմամբ, Աստված լինելով Արարիչ, նա՛ է ստեղծել երկիրը, տիեզերքը, և ամեն ինչ: Աստծու ստեղծագործությունից առաջ, ասում է նա, «նիւթ գոյական ոչ էր»:

Հովհաննեսը իր տոմարական աշխատություններից մեկի մեջ ընդունում է օբյեկտիվ մատերիալի գոյությունը մարդու գիտակցությունից անկախ: Նա գտնում է նույնպես, որ խոսքը, ինչքան էլ պատշաճահարմար և պարզ լինի, իրական ճշմարտություն արտահայտել չի կարող. ինչպես որ պատկերահանված նկարը չի կարող ճիշտ արտահայտել շարժուն կենդանին, որովհետև նա կեղծ տարրեր ունի իր մեջ, այնպես էլ խոսքը չի կարող անթերի տալ ճշմարտությունը: Հովհաննեսի կարծիքով մեծ, տքնաջան աշխատանք է պետք ճշտելու խոսքի և իրի ստուգությունը. «Դիպաբանություն,— գրում է նա,—ցուցանել զյատակ և զյատնի ճշմարտություն ոչ զարե, որպէս ո՛չ պատկեր կենդանագրեալ և ստեղծեալ՝ շարժուն կենդանի, քանզի մերձ է յառասպել և վկայութիւն սուտ... աշխատութիւն և տքնութիւն ոչ դուզնաքեայ պէտք են առ ի գիտել զստուգութիւն բանից և իրաց»:

Նա քննադատում է տգետ այն «գիտուն»ներին, որոնք խուսափում են իրողությունը ճշմարտորեն ներկայացնելուց և արհամարհանքով նկատում՝ թե ի՛նչ օգուտ ունի երբ իրն իր իսկական կացությամբ չի ներկայացվում, քանի որ անկախ նրանից, թե մենք ներկայացնում ենք այն իր իսկական կացությամբ թե ոչ, իրն իր սեփական հատկությամբ գոյություն ունի անկախ մեր կամքից. «Արդ, զի՞նչ օգուտ բերէ բանին ոչ ասել իրին հաստատապէս կացելոյ,— գրում է նա,—

քանզի ասէ բան և եթէ ոչ, իրն անսխալ ունի զիւրոյ յատկութիւն»:

Նույն աշխատության մեջ Հովհաննեսը, մի այլ տեղ, խոսելով խոսքի և իրի փոխհարաբերության մասին, գտնում է, որ մենք հակառակ շաղակրատ խոսակցությամբ զբաղվող «գիտուն»ներին, ոչ թե խոսքը պիտի հակադրենք իրին, այլ, հակառակը, իրը ուշադիր քննությամբ, հարազատ ձևով բացահայտենք. «...Ոչ է պարտ,— գրում է նա,— հայելի ի բանից շաղակրատանս, թէպէտ և հաւանական թուեսցի, եթէ բանն նշանակ իրին է (այսինքն՝ խոսքը արտահայտիչն է իրին— Ա. Ա.), ոչ է իրաւացի հակառակ իրացն արտաբերել, այլ մանաւանդ ստուգութեամբ առաւել քննութենէ՛ առանց մոլորութեան զնոյն յանդիման կացուցանել»:

Հովհաննես Իմաստասերի վերև հիշված երկու տեքստերում, ինչպես և իր մյուս աշխատությունների մեջ, հատուկ շեշտվածությամբ տրվում է փորձի և կրթության նշանակությունը հասարակական կյանքում: Այսպես օրինակ, նա իր տոմարական աշխատության մեջ խոսելով գիտությունների և արվեստների աստիճանաբար առաջ գնալու մասին, գտնում է, որ նրանց զարգացումը կատարվում է առավելագույն վարժման և աշխատասիրության շնորհիվ, սխալները աստիճանաբար ուղղվում են կրթության միջոցով «...Ամենայն մակացութիւն և արուեստ,— գրում է նա,— մի ըստ միոջէ ի յայտ գան յառաւելագոյն վարժմանէ, և ի ջերմ աշխատասիրութենէ՛ աճեալ գեղեցկանան: Նա և ուղղել սխալման լինի ի կրթասիրութենէ»:

Հովհաննես Իմաստասերի կողմից փորձի, որպես իմացության կարևոր աղբյուրի տեսության առաջ քաշումը գիտական խոշոր նշանակություն ունեցող հարց է: Արևմտաեվրոպական գիտնականները այդ հարցն առաջադրեցին մի քանի դար հետո, Վերածննդի շրջանում:

Հետաքրքիր է Հովհաննես Իմաստասերի կարծիքը մարդու ունակությունների աղբյուրների մասին: Հիմնվելով Արիստոտելի վրա, նա գտնում է, որ մարդկային ունակությունների աղբյուրը երկու է՝ մեկը բնածին է, գտնվում է մարդու մեջ, իսկ մյուսը՝ ներ-

Իր կատարած բարեփոխությունը հասկանալի դարձնելու համար, նա կազմել է մի շարք աղյուսակներ, սխեմաներ, բացատրական տեքստեր և այլն: Կարևորներից մի քանիսի վրա մենք ուզում ենք կանգ առնել:

Բարեփոխված տոմարով անվրեպ առաջնորդվելու համար, նա, ամենից առաջ, կազմեց համեմատական տախտակներ՝ զուգադրելով հայկական ամսաթվերը հարևան տասնհինգ ժողովուրդների ամսաթվերի հետ՝ հուլյների, հրեաների, ասորիների, վրացիների և այլ ժողովուրդների: Նա համեմատություն մեջ է դրել անգամ այնպիսի ժողովուրդների ամիսները և ամսաթվերը, որոնք ժամանակին ձուլվել են և դրավոր ոչինչ չեն թողել (աղվաններ և փոքրասիական մի քանի ժողովուրդներ): Համեմատական այդ աղյուսակում ցույց է տրված, թե հայկական ամսաթվի այս կամ այն օրը ժողովուրդներից որի, ինչ ամսի, քանիսին է համապատասխանում: Այս աղյուսակները մեր տոմարական գրականության մեջ կոչվել են «խառնախորան»:

Հովհաննեսի տոմարական աղյուսակներից կարևոր են նրա 532 թվերի աղյուսակները, որոնք կոչվում են նաև ՇԼԲ աղյուսակներ: Այս աղյուսակները պարունակում են լուսնի 19-ամյա և արեգակի 28-ամյա շրջանները և նշում յուրաքանչյուր տարվա յոթներյակը, վերագիրը, ոսկեգիրը և այլն: Առաջին հայկական 532-ամյա աղյուսակները կազմված էին 552 թվին և վերջացան 1084 թվին: Առաջին ՇԼԲ աղյուսակները խառնվելուց հետո հայկական տոմարական հաշիվները խառնվեցին— պետք էր կազմել նորը. և ահա այդ աշխատանքն իր վրա վերցրեց Հովհաննես Իմաստասերը: Նրա 532-ամյա աղյուսակները հասել են մեզ հնագույն ընդօրինակություններով. մենք պատրաստել ենք այն հրատարակության:

Հովհաննեսի տոմարական լուրջ գործերից է նաև նրա «Պատեմն տոմարի» և «Մեկնութիւն տոմարիս Հայկազնեայ» վերնագրերով աշխատությունները: Տոմարական այդ աշխատությունները կոնկրետ խորհուրդներ են պարունակում այն մասին, թե ինչպե՞ս պիտի գտնել այս կամ այն տոնը, լուսնի վերագիրը, յոթներյակը, ոսկեգիրը և տոմարական մյուս հաշվումները: Ըստ որում, հայկական անշարժ տոմարի կողքին բերված են նաև նախկին շարժական տոմարի հաշվումները, ինչպես և հունական, ասորական և հրեական տոմարական հաշվումները:

Մեծ թիվ են կազմում Հովհաննես Իմաստասերի տոմարական-տեսական աշխատությունները, որոնց վրա կանգ առնելու հնարավորություն չունենք, եթե ժամանակ ունենանք, խոստանում ենք այդ հարցին ծանոթ կամ նրանով զբաղվող մասնագետների շնորհակալի համար առանձին դասախոսություն կարդալ:

Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանում հայտնաբերված են Հովհաննես Իմաստասերի կրոնա-բարոյական մի շարք աշխատությունները, որոնք դարձյալ բարձր արժեքի երկեր են և հնարավորություն են տալիս մեզ պարզաբանելու մեր բազմաշխատ հեղինակի աշխարհայացքը, նրա ժամանակի գաղափարական հոսանքները և այլն:

Մեզ հաջողվել է նույնպես հայտնաբերել Հովհաննես Իմաստասերի «Աղօթամատոյց»-ի ավելի լրիվ և ընդարձակ տեքստը, քան այն, ինչ հայտնի է և հրատարակված: Նորահայտ այդ նյութերից առանձնապես արժեքավոր են մեր հեղինակի «Աղօթ Գոթացելոց», «Խրատ մանկանց», «Խոստովանութիւն հաւատացելոց» և «Առ եղբայր վասն ձեր կենաց» խորագրերով կրոնա-բարոյական տեքստերը, որոնք առանձին ուսումնասիրված են մեր կողմից:

Հովհաննես Իմաստասերը հանդիսացել է խոշոր բանաստեղծ: Հայտնի է, որ որոշ մատենագրեր նրան հիշում են «Պոետիկոս» մականունով, որ ունի բանաստեղծ իմաստը: Հովհաննեսի բանաստեղծություններից մինչև այժմ հայտնի է միայն նրա «Սարյակ»-ը, որ 1847 թվին հրատարակել է Ալիշանը «Բազմավէպոս»:

Հովհաննեսի այս բանաստեղծությունը արժանացել է հայագետների հատուկ ուշադրությանը և բարձր գնահատականին: Հ. Ղ. Ալիշանը գտնում է, որ Հովհաննեսի այս տաղը

«մեր գրականության մեջ աննման գրվածոց մինն է», իսկ պրոֆ. Մ. Աբեղյանը այն համարում է «նշանակալից նորություն մեր հին գրականության պատմության մեջ» և գտնում, որ «եթե դա պատահամբ փրկված ըլիներ, մեր նոր մտավոր հոսանքի զարգացման տեսությունը թերի կմնար»:

Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանի երկու ձեռագրերում մեզ հաջողվել է հայտնաբերել և պատրաստել հրատարակության Հովհաննես Իմաստասերի երկու բանաստեղծությունները, որոնցից մեկը վերնագրված է «Նորին [Յովհաննես Բանանյի] առ Սարգիս Ողբ», իսկ մյուսը արձակ մի բանաստեղծություն է, առանց վերնագրի:

Առաջին տաղը բաղկացած է 40 տողից. տողերի առաջին տառերը ազդարարական հորովում են «Յովհաննես Բանանյ Սարգսի մեծի խնդալ Աստուած կենդանի»: Այս տաղի շափը նույնն է, ինչ որ «Սարյակ»ի շափը, այսինքն այն շափը, ինչ ընդունված է հայկական անվանել: Հովհաննես Իմաստասերի նորահայտ տաղը բանաստեղծական իր վարպետ կառուցվածքով, իր շնչով, իր խոհապետությամբ, մեր կարծիքով, միջնադարյան հայ գեղարվեստական գրականության գլուխգործոցներից մեկը կարելի է համարել:

Երկրորդ բանաստեղծությունը արձակ է և բաղկացած է ավելի քան 300 տողից: Բանաստեղծությունը պոեմիկ բնույթ ունի — ուղղված է քաղկեդոնականների դեմ: Հովհաննես Իմաստասերը մեծ վարպետությամբ սպանիչ քննադատության է ենթարկում քաղկեդոնականությունը: Այս քննադատությունը առանձնապես 12-րդ դարում, երբ Բյուզանդիան Արևելքում վարում էր նվաճողական քաղաքականություն, ուներ քաղաքական իմաստ: Գրչի հիշատակարանից երևում է, որ այս բանաստեղծությունը արտագրված է Հովհաննես Իմաստասերի ինքնագիր ձեռագրից: Գրիչը հետևյալն է խնդրում ընդօրինակողներից. «Արդ՝ մի՛ ոք յանդգնեալ իշխեսցէ յաւելուլ կամ պակասեցուցանել ի բանից, կամ ի տանց և յարուեստից, զի և մեք ոչ իշխեսցաք յաւելուլ կամ պակասեցուցանել, զոր ինքն իւրով ձեռամբ գրեալ էր»:

Մենք չենք ուզում կանգ առնել Հովհաննես Իմաստասերի անունով մեզ հասած տպագիր և անտիպ տաղերի վրա, որոնց մեր հեղինակի գրչին պատկանելը թեական է:

Ուզում եմ երկու խոսք ասել Հովհաննես Իմաստասերի Ղևոնդյանց հիշատակին նվիրած մի բանաստեղծության մասին և վերջացնել: Այս բանաստեղծությունը, ավելի ճիշտ՝ հոգևոր երգը, հայտնի է մեր մատենագրության մեջ. նա մտել է անգամ շարակնոցի մեջ և երգվում է եկեղեցիներում Ղևոնդյանց հիշատակին:

Ղևոնդյանց հիշատակին նվիրված Հովհաննես Իմաստասերի այս բանաստեղծության մասին ես ուզում եմ առանձին ջերմությամբ խոսել, որովհետև այստեղ ավելի, քան մի այլ երկում, մեր բազմավաստակ գիտնականը բաց է արել իր ցավող սիրտը հայրենակիցների դժբախտության առթիվ և արտահայտել իր իղձերը և սիրազեղ ցանկությունները նրանց լավագույն ապագայի նկատմամբ. «Հեղմամբ արեան սրբոց քոց հօտապետաց զեկեղեցւոյ,—գրում է նա,— ցրուեալ մանկունս ժողովեա յուրախութիւն, ըզվարատեալս տրտմութեամբ և արտասուաց յորդահոս ըրդխմամբ փրկութեան մերոյ պարգեաց բաշխող»: Այսինքն՝ Աստված, դու հայ ժողովրդի զավակներին, տրտմությամբ և հորդահոս արտասուքով վարատվածներին, այսինքն՝ երկրից քշված, ցիրուցան եղածներին ի մի հավաքիր և փրկիր:

Պետք է ասել, որ ցրված հայությունը Հայրենիք հավաքելու այս կոչն ու ձգտումը, դուրեր շարունակ, մեր ժողովրդի նվիրական ցանկությունը և մաղթանքն է եղել: Նա դարձել է մեր նախնիքների առօրյա տենչանքը և վեր է ածվել աղոթքի: Ցանկանա՞նք, որ մեր մեծ հայրենասերի և գիտնականի այդ տենչանքը մարմնավորվի և իրականանա, մարմնավորվի և իրականանա մեր՝ ժամանակակիցներին օրոք, մեր աչքի առաջ:

Թույլ տվեցեք այդ ցանկությամբ վերջացնել մեր այսօրվա դասախոսությունը:

